

ARTYKUŁY I MATERIAŁY / ARTICLES AND PAPERS / ARTIKEL UND MATERIALIEN

Anna Bujko

Instytut Północny im. W. Kętrzyńskiego, Polska
anna.bujko@ip.olsztyn.pl • ORCID: 0000-0002-4607-0448

Przedwojenny księgozbiór Państwowej Szkoły Muzycznej im. F. Chopina w Olsztynie

The Pre-War Book Collection of the Fryderyk Chopin
State Music School in Olsztyn

Die Vorkriegsbibliothek der Staatlichen Musikschule „Fryderyk Chopin“
in Olsztyn

- Słowa kluczowe:** księgozbiory przedwojenne, Państwowa Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina w Olsztynie, przedwojenne muzykalia, badania proveniencyjne, przedwojenne biblioteki
- Keywords:** pre-war book collections, Fryderyk Chopin State Music School in Olsztyn, pre-war musical records, provenance analysis, pre-war libraries
- Schlüsselworte:** Vorkriegsbibliotheken, Staatliche Musikschule „Fryderyk Chopin“ in Olsztyn, Vorkriegsmusikmaterialien, Provenienzforschung, Vorkriegsbibliotheken

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono przedwojenny księgozbiór zachowany w zbiorach Państwowej Szkoły Muzycznej im. Fryderyka Chopina w Olsztynie. Przedstawione zostały okoliczności powstania szkoły muzycznej w 1945 r. oraz tworzenia jej biblioteki w trudnych powojennych warunkach. Omówiono został proces gromadzenia książek i nut, pochodzących zarówno z zabezpieczonych po wojnie zbiorów, jak i z materiałów zachowanych w budynku dawnej niemieckiej szkoły muzycznej. Zasadnicza część artykułu poświęcona została analizie proveniencyjnej kolekcji. Badania pozwoliły ustalić strukturę własnościową zbioru i wskazać najważniejsze instytucje oraz osoby prywatne, do których wcześniej należały zachowane woluminy. Księgozbiór ten stanowi cenne źródło do badań nad dziejami życia muzycznego, kultury książki i losów zbiorów bibliotecznych na Warmii i Mazurach.

ABSTRACT

The present article examines the pre-war book collection preserved at the Fryderyk Chopin State Music School in Olsztyn (Państwowa Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina w Olsztynie). The paper outlines the circumstances surrounding the school's establishment in 1945 and the creation of its library under challenging post-war conditions. It then examines the acquisition of books and sheet music, which were assembled from salvaged post-war collections as well as from materials left behind in the former German music school. The bulk of the article is dedicated to a provenance analysis of the collection, tracing its ownership history in order to identify the principal institutions and private individuals to whom the surviving volumes once belonged. Ultimately, the collection constitutes a valuable source for research into the history of musical life, book culture, and the fate of library holdings in the regions of Warmia and Masuria.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel stellt die Vorkriegsbibliothek dar, die in den Beständen der Staatlichen Fryderyk-Chopin-Musikschule in Olsztyn erhalten geblieben ist. Es werden die Umstände der Gründung der Musikschule im Jahr 1945 sowie der Aufbau ihrer Bibliothek unter den schwierigen Nachkriegsbedingungen beschrieben. Es wird der Prozess der Sammlung von Büchern und Noten erörtert, die sowohl aus nach dem Krieg gesicherten Beständen als auch aus Materialien stammen, die im Gebäude der ehemaligen deutschen Musikschule erhalten geblieben sind. Der wesentliche Teil des Artikels ist der Provenienzanalyse der Sammlung gewidmet. Die Untersuchungen ermöglichten es, die Eigentumsverhältnisse der Sammlung zu ermitteln und die wichtigsten Institutionen sowie Privatpersonen zu benennen, denen die erhaltenen Bände zuvor gehörten. Diese Büchersammlung stellt eine wertvolle Quelle für Forschungen zur Geschichte des Musiklebens, der Buchkultur und des Schicksals von Bibliotheksbeständen in Ermland und Masuren dar.

POCZĄTKI ŻYCIA MUZYCZNEGO W OLSZTYNIE

Jednym z elementów życia społecznego, które zaczęło rodzić się na nowo na Warmii i Mazurach w 1945 r. była kultura – zaczął działać olsztyński teatr, wkrótce także kino, rozwijało się życie muzyczne. W tych tuż powojennych warunkach nie było łatwe uruchamianie pierwszych placówek i instytucji. Nie było również łatwe zdobycie zaplecza niezbędnego do ich działalności.

Początki życia muzycznego w powojennym Olsztynie związane są z działalnością Mirosława Dąbrowskiego, który został oddelegowany do pracy w Wydziale Kultury Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski. Tak wspominał trudne początki życia muzycznego w Olsztynie:

teraz po 30 latach trudno jest wyobrazić sobie, jak można było w zniszczonym Olsztynie, w prymitywnych warunkach myśleć o koncertach, o powołaniu do życia szkoły muzycznej, nie mając lokalu, ani instrumentów, ani kadry, ani muzyków, pedagogów, tym bardziej wiosną, 45-go roku próby działalności muzycznej wydawały się co najmniej naiwnym romantyzmem¹.

¹ M. Dąbrowski, *Wspomnienia z początków życia muzycznego w Olsztynie*, [Warszawa] 1975 r., rkps., zbiory Instytutu Północnego im. W. Kętrzyńskiego (dalej: IPWK), sygn. R-654, k. 1. O początkach życia muzycznego w Olsztynie po 1945 r.

Il. 1. Mirosław Dąbrowski. Zbiory PSM

Dąbrowski uważał za konieczne utworzenie szkoły, ponieważ to – jego zdaniem – mogłoby ściągnąć do Olsztyna muzyków i pedagogów. Niedługo po jego przyjeździe w Olsztynie pojawiła się Izabella Garginowicz oraz Jadwiga Sukiennicka, które nazywał bezdomnymi pianistkami. W lipcu 1945 r. powstało Towarzystwo Muzyczne w Olsztynie, zorganizowano również pierwsze imprezy muzyczne. Poza Olsztynem działały w tym czasie cztery zespoły „grające po kawiarniach”.

1 września 1945 r. powstała w Olsztynie szkoła muzyczna. Pierwszy nabór ogłoszono w lipcu 1945 r. Władze optymistycznie spodziewały się dużego zainteresowania². Uroczysta inauguracja odbyła się kilka dni później, po egzaminach zaplanowanych na 3 i 4 września³. Do pierwszej klasy przyjęto wówczas około 100 uczniów⁴. Pierwszy popis młodych muzyków odbył się w czerwcu 1946 r.⁵

Do 1 stycznia 1948 r. organizatorem szkoły było Towarzystwo Muzyczne, potem prowadził ją Wojewódzki Związek Samorządowy⁶. Od stycznia 1949 r. organizatorem

zob. idem, *Olsztyńskie wspomnienia muzyczne z lat 1945–1948*, Olsztyn 1980 oraz idem, *Moje muzyczne przygody. Wspomnienia*, Poznań 1993. Na temat szkoły muzycznej zob. *Nasz muzyczny życiorys*, red. J.B. Lewandowski i in., Olsztyn 2015.

² Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/217, k. 16, Sprawozdanie Wydziału Kultury i Sztuki UP do Ministerstwa Kultury i Sztuki za miesiąc lipiec 1945 r.

³ „Wiadomości Mazurskie” 1945, nr 14, z 1–2 IX, s. 2.

⁴ Trudno określić ilu było kandydatów do szkoły oraz w jakich warunkach przeprowadzono egzaminy. Mirosław Dąbrowski tak wspomina pierwsze egzaminy: „usiłowaliśmy celebrować je z powagą i pewną pedagogiczną surowością a w gruncie rzeczy mieliśmy ochotę skakać z radości na widok tylu jasnych i ciemnych dziecinnych główek z kokardami we włosach...” – M. Dąbrowski, *Wspomnienia z początków życia muzycznego...*, k. 4.

⁵ Kazimierz Reczyński, ówczesny naczelnik Wydziału Kultury Urzędu Pełnomocnika Rządu RP, ocenił wydarzenie jako mało interesujące „jak wszystkie imprezy tego rodzaju”. – APO, sygn. 391/2008, k. 17, Pismo Wydziału Kultury Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski do Ministerstwa Kultury z dnia 15 lipca 1946 r.

⁶ APO, Urząd Wojewódzki (dalej: UW), sygn. 391/2028, k. 90, Protokół z kontroli Najwyższej Izby Kontroli z dnia 14 września 1950 r.

szkoły był Zarząd Miejski. Odtąd była to Miejska Niższa i Średnia Szkoła Muzyczna. W związku z objęciem jednego ze stanowisk w Ministerstwie Kultury przez Mirosława Dąbrowskiego, nowym dyrektorem szkoły została Izabella Garginowicz⁷. W 1950 r. olsztyńska placówka została przekształcona w szkołę państwową⁸.

WARUNKI LOKALOWE

Mirosław Dąbrowski musiał pokonać wiele trudności. Najważniejszą z nich było uzyskanie zgody na utworzenie szkoły, a następnie pozyskanie budynku na jej siedzibę. W odpowiedzi na jego starania od władz lokalnych usłyszał: „Teraz ważniejszy jest chleb niż dyłu dyłu”⁹. Tego zdania nie był na szczęście Jakub Prawin, pełnomocnik Rządu RP na Okręg Mazurski, z zamiłowaniem meloman, który na siedzibę szkoły przydzielił nieprzypadkowo budynek przy obecnej ulicy Nowowiejskiego 10 (przedwojenna ulica Jägerstrasse, była to ulica Myśliwiecka)¹⁰. Przed wojną mieściła się w nim szkoła muzyczna.

Według relacji Dąbrowskiego budynek był „w stanie dewastacji, wprost nie do użytku”¹¹. Po kilku latach działalności stan obiektu określano jako dobry, zagrożony jednak podmyciem przez płynącą w pobliżu rzekę Łynę. W związku z tym, że umieszczono w nim dwie szkoły – niższą i średnią szkołę muzyczną – brakowało miejsca. Przez trudności lokalowe, do nauczania wykorzystywano również gabinet dyrektora. Ponadto zajęcia odbywały się w domu przy ulicy Artyleryjskiej 3 (przedwojenna nazwa Am Kupferwagen, po wojnie ulica Pionierów, obecnie Natalii Żarskiej)¹². Budynek, należący przed wojną do pastora ewangelickiego Wilhelma Fingera¹³, w 1945 r. został przyznany szkole jako lokal mieszkalny dla kadry nauczycielskiej.

WYPOSAŻENIE SZKOŁY

Pomimo, że na siedzibę przejęto budynek, w którym przed wojną mieściła się placówka muzyczna o tym samym profilu działalności, wyposażenie szkoły było początkowo

⁷ Ibidem, k. 103, Sprawozdanie z działalności Szkoły Muzycznej w Olsztynie za I kwartał 1949 r.

⁸ Ibidem, k. 90, Protokół z kontroli Najwyższej Izby Kontroli z dnia 14 września 1950 r.

⁹ *Nasz muzyczny życiorys...*, s. 9, 10.

¹⁰ Mirosław Dąbrowski wspominał: „Mam już domek na szkołę muzyczną, otoczony ładnym placem, w dobrym punkcie, w pobliżu śródmieścia, a nie na hałaśliwej ulicy. Niestety piwnice tego malowniczego domku zalane są wodą. Wypompować nie ma czym, trzeba całymi godzinami i dniami wynosić wodę kubłami. Z początku nikogo nie było do pomocy, musiałem to robić sam. Powoli doprowadziło to do osuszenia domku i usunięcia nieprawdopodobnego gnojowiska końsko-ludzkiego wewnątrz. Okna zostały oszklone, drzwi zamknięte i wkrótce pierwszy fortepian sprowadzony. Okazało się, że trudności były jeszcze poważniejsze. Po paru dniach nie było ani szyb, ani fortepianu, ani dozorczy...” – M. Dąbrowski, *Wspomnienia z początków życia muzycznego...*, s. 2.

¹¹ Kronika Państwowej Szkoły Muzycznej w Olsztynie (dalej: Kronika PSM) 1945–1960, t. II, zbiory PSM, s. 1.

¹² APO, UW, sygn. 391/2028, k. 95, Protokół z kontroli Najwyższej Izby Kontroli z dnia 14 września 1950 r.

¹³ *Einwohnerbuch Allenstein 1938. Nach amtlichen Unterlagen in Verbindung mit dem Einwohnermeldeamt der Stadt Allenstein*, Allenstein 1938, s. 221.

Il. 2 Siedziba szkoły muzycznej w Olsztynie przy ul. Nowowiejskiego 10. Zbiory PSM

Il. 3 Siedziba szkoły muzycznej w Olsztynie przy ul. Nowowiejskiego 10 (wnętrze). Zbiory PSM

Il. 4. Budynek przy ulicy Pionierów 3. Zbiory PSM

bardzo skromne. Praca w Urzędzie Pełnomocnika Rządu, a następnie Urzędzie Wojewódzkim, umożliwiła Dąbrowskiemu działania mające na celu gromadzenie instrumentów w Olsztynie oraz na terenie Warmii i Mazur. Już w czerwcu 1945 r. udało się zabezpieczyć dwa fortepiany na potrzeby przyszłej szkoły muzycznej¹⁴. W tym roku szkoła posiadała tylko dwa fortepiany, pięć pianin oraz jedną fisharmonię¹⁵.

¹⁴ APO, UP, sygn. 390/217, k. 2, 3, Sprawozdanie z działalności Wydziału Kultury i Sztuki w Olsztynie za okres 12.05–1.06.1945 r.

¹⁵ Kronika PSM, s. 5.

PIERWSZE IMPREZY MUZYCZNE

Nieodłączną częścią życia muzycznego w powojennym Olsztynie były koncerty. Pierwsze wydarzenie zostało zorganizowane przez Towarzystwo Muzyczne 9 września 1945 r. W teatrze im. S. Jaracza odbył się wówczas koncert muzyki polskiej. Wystąpili: Izabela Garglinowicz, Jadwiga Sukiennicka oraz gościnnie Jerzy Sergiusz Adamczewski.

Po utworzeniu Biura Koncertowego w Olsztynie organizowano koncerty także poza Olsztynem. Pierwsze koncerty poza stolicą województwa odbyły się w Ostródzie i Lidzbarku Warmińskim. W grudniu 1945 r. odbył się wieczór kołęd. Wystąpiły m.in. Izabela Garglinowicz i Hanna Kassube oraz po raz pierwszy swoje umiejętności publicznie zaprezentowali uczniowie szkoły muzycznej. Po pierwszym roku nauki zorganizowano także występ uczniów szkoły muzycznej (w czerwcu 1946 r.).

Koncerty odbywały się w tym samym budynku, w którym mieszkali nauczyciele szkoły muzycznej przy ulicy Pionierów 3. W znajdującej się tam siedzibie Klubu Towarzyskiego znajdowała się sala, w której mogło pomieścić się 200 osób. W grudniu 1945 r. lokal został przekazany Wojewódzkiej Radzie Narodowej, przez co miasto straciło jedyną salę koncertową¹⁶. Sala w teatrze była zbyt duża i także nie za bardzo dostępna – organizowano w niej koncerty muzyki rozrywkowej. Wreszcie Dąbrowskiemu udało się wynająć salę w kinie Polonia. Koncerty kameralne odbywały się w Szkole Muzycznej przy ulicy Nowowiejskiego 10.

BIBLIOTEKA SZKOŁY MUZYCZNEJ

Zapleczem dla kształcenia muzyków była biblioteka, w której gromadzono zbiory muzyczne. Zanim powstało Towarzystwo Muzyczne i szkoła muzyczna, zabezpieczone muzykalia gromadził Wydział Kultury Urzędu Pełnomocnika Rządu¹⁷. Pierwsza wzmianka o gromadzeniu zbiorów i tworzeniu biblioteki muzycznej pojawiła się już w pierwszym sprawozdaniu do Ministerstwa Kultury i Sztuki z działalności Wydziału za okres od 12 do 31 maja 1945 r., a więc akcja zabezpieczania muzykaliów rozpoczęła się tuż po przyjeździe Mirosława Dąbrowskiego¹⁸.

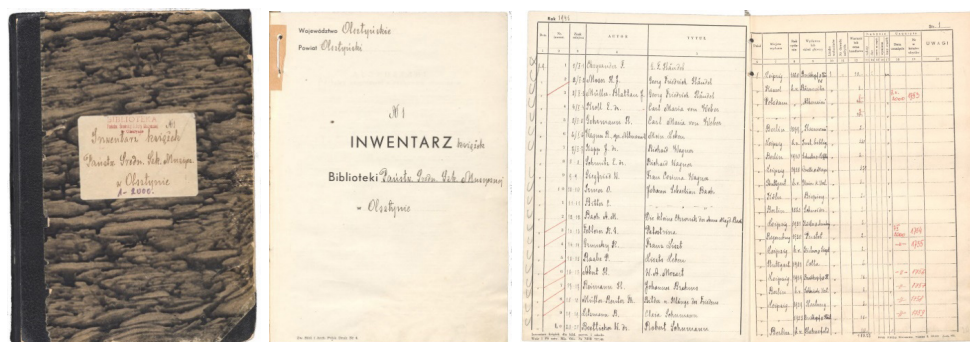
W lipcu 1945 r. Jan Grabowski pełniący funkcję naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Pełnomocnika Rządu przekazał księgozbiór stanowiący podwaliny dla będącej w organizacji biblioteki szkoły muzycznej¹⁹. Zbiory należały początkowo

¹⁶ APO, UP, sygn. 390/217, k. 55, Sprawozdanie Departamentu Muzyki UP za miesiąc grudzień 1945 r. i styczeń 1946 r.

¹⁷ Ibidem, k. 8, Sprawozdanie Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski do Ministerstwa Kultury i Sztuki za czerwiec 1945 r.

¹⁸ APO, k. 3, Sprawozdanie Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski do Ministerstwa Kultury i Sztuki za okres od 12 do 31 maja 1945 r. Należy podkreślić, że Mirosław Dąbrowski działał bardzo dynamicznie, o czym świadczy fakt, że jeszcze w maju 1945 r. rozpoczął się remont budynku przeznaczony na szkołę muzyczną.

¹⁹ Ibidem, k. 16, Sprawozdanie Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski za lipiec 1945 r.

Il. 5. Inwentarz książek

do Towarzystwa Muzycznego w Olsztynie. W IV kwartale 1946 r. biblioteka liczyła ponad 1000 woluminów i według Jana Grabowskiego była „jedną z najbogatszych w Polsce”²⁰. Po upaństwowieniu szkoły w 1950 r. bibliotekę przejęła Państwowa Średnia Szkoła Muzyczna.

Jak już wspomniano na siedzibę szkoły przeznaczono budynek przedwojennego schroniska młodzieżowego, w której w 1941 r. powstała Städtische Musikschule. Po przydzieleniu budynku, w siedzibie szkoły – poza instrumentami – zachowały się także zbiory, w tym m.in. kolekcja nut, które „walały się po dawnych klasach”²¹. „Czarna od brudu” Jadwiga Sukiennicka, którą na przyjazd do Olsztyna bardzo namawiał ówczesny dyrektor, porządkowała książki i nuty w bibliotece²². Część zbiorów stanowiły książki zabezpieczone przez Mirosława Dąbrowskiego ze spalonej przedwojennej biblioteki miejskiej. Zabezpieczał także kolekcje prywatne oraz asortyment muzyczny księgarni, które uległy zniszczeniu.

Do dziś zachowały się dwa inwentarze, pierwszy – książek, drugi – nut. Do września 1950 r. w inwentarzu książkowym zainwentaryzowano 552 woluminy, były to „książki przeważnie poniemieckie nieocenione [...] Od zapisu 458–550 księgi o treści ideologicznej, pochodzące z zakupu Komitetu Rodzicielskiego dla personelu nauczycielskiego, pomocne dla szkolenia”²³.

W drugim inwentarzu wpisywano nuty. W 1950 r. kolekcja nut liczyła 3030 pozycji²⁴:

1) nuty na fortepian – 1225 pozycji,

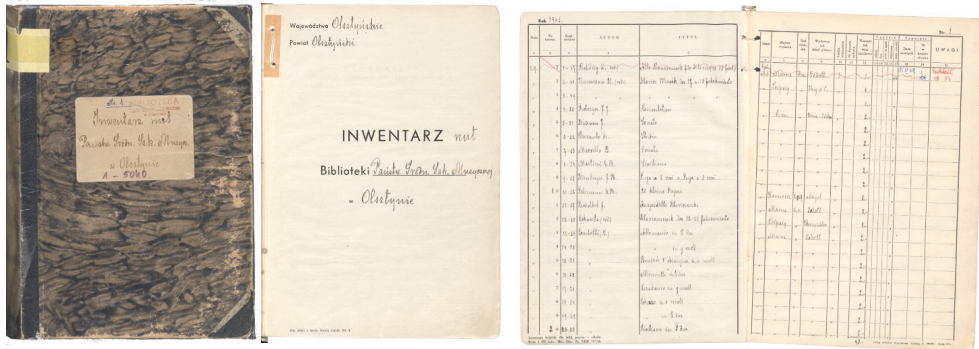
²⁰ Ibidem, sygn. 391/2028, k. 2, 3, Sprawozdanie Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie za okres od 1.03 do 1.10.1946 r.

²¹ M. Dąbrowski, *Olsztyńskie wspomnienia muzyczne...*, s. 68.

²² Kronika PSM, s. 2.

²³ APO, UW, sygn. 391/2028, k. 98, 99, Protokół z kontroli Najwyższej Izby Kontroli z dnia 14 września 1950 r.

²⁴ Ibidem.

Il. 6. Inwentarz nut

- 2) nuty na wiolonczelę – 58 pozycji,
- 3) nuty na skrzypce – 605 pozycji,
- 4) nuty na orkiestrę salonową – 76 pozycji,
- 5) nuty na organy – 61 pozycji,
- 6) nuty na altówkę – 14 pozycji,
- 7) nuty na różne instrumenty dęte – 160 pozycji,
- 8) nuty na partytury – 263 pozycji,
- 9) nuty do śpiewu – 568 pozycji.

Spośród 3582 (552 woluminy i 3030 nut) zgromadzonych do września 1950 r. zbiorów, zachowało się do dziś 1315 jednostek inwentarzowych, w tym 1106 woluminów z nutami i 209 książek.

Większość książek i nut wydana była w języku niemieckim. W języku polskim niewielka część – były to wydawnictwa od roku 1945 do 1950. Jeżeli chodzi o tematykę książek, znaczną część stanowią biografie artystów (Georg Friedrich Händel, Carl Maria Weber, Richard Wagner, Jan Sebastian Bach, Ferenc Liszt, Wolfgang Amadeusz Mozart, Robert Schuman, Georg Schuman, Karl Ditters von Dittersdorf, Albert Lortzing, Johann Straus i in.). Są także książki z zakresu historii muzyki, podręczniki oraz leksykony.

PROWENIENCJA

Badania proveniencyjne nad największą kolekcją wydawnictw muzycznych z XIX i I połowy XX wieku, zachowanych do dziś w Państwowej Szkole Muzycznej im. Fryderyka Chopina pozwoliły ustalić strukturę proveniencyjną zbioru. W przeważającej liczbie zachowanych woluminów znajdują się znaki własnościowe przedwojennych właścicieli. W objętej badaniami kolekcji muzycznej znajdują się trzy typy znaków

własnościowych – pieczętki, naklejki oraz zapisy odręczne. Spośród 1315 woluminów, 349 nie posiada żadnego znaku własnościowego, 966 woluminów – tak (73,5%). Głównie są to instytucje takie jak, jak biblioteki, księgarnie, a także antykwariaty. Są także ślady księgozbiorów instytucji wyznaniowych. W niewielkiej liczbie woluminów odnotowano zapisy odręczne (37) oraz inne znaki własnościowe prywatnych właścicieli (18). Spośród przedwojennych instytucji najczęściej wystąpiło znaków własnościowych należało do instytucji związanych z przedwojennym Olsztynem – 781 woluminów, czyli prawie 60%.

Struktura proveniencyjna kolekcji muzykaliów

Struktura proveniencyjna kolekcji pokazuje wyraźną przewagę znaków własnościowych związanych z dawnym Olsztynem. Najliczniej reprezentowane są instytucje olsztyńskie: szkoły, biblioteki, księgarnie, sklepy muzyczne, urzędy, instytucje wyznaniowe oraz właściciele prywatni. Osobną grupę tworzą znaki pochodzące z innych miejscowości dawnych Prus Wschodnich, przede wszystkim z bibliotek, księgarni i zbiorów prywatnych. W kolekcji zachowały się również ślady właścicieli spoza Prus Wschodnich – głównie instytucji związanych z obrotem książką, sklepów muzycznych oraz osób prywatnych.

Znaki proveniencyjne właścicieli zbiorów muzycznych z terenu Prus Wschodnich

Olsztyn

- szkoły
- biblioteki
- instytucje związane z obrotem książką
- sklepy muzyczne
- urzędy
- instytucje wyznaniowe
- właściciele prywatni

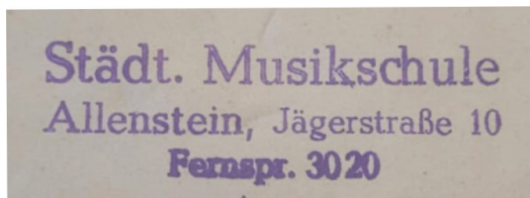
Inne miejscowości w byłych Prusach Wschodnich

- biblioteki
- instytucje związane z obrotem książką
- właściciele prywatni

Znaki proveniencyjne właścicieli zbiorów muzycznych spoza Prus Wschodnich

- instytucje związane z obrotem książką
- sklepy muzyczne
- właściciele prywatni

MIEJSKA SZKOŁA MUZYCZNA W OLSZTYNIE (STÄDTISCHE MUSIKSCHULE ALLENSTEIN)

Il. 7. Städtische Musikschule Allenstein

Najważniejszą z punktu widzenia historii przedwojennego szkolnictwa w Olsztynie była Miejska Szkoła Muzyczna w Olsztynie. Spośród wszystkich woluminów (1315 jednostek inwentarzowych), w 96 znajduje się pieczętka szkoły (w czterech książkach oraz w 91 w nutach), co stanowi ponad 7% zachowanych zbiorów.

Siedzibą przedwojennej szkoły muzycznej był budynek przy ulicy ówczesnej ulicy Jägerstrasse. Został wybudowany w 1909 r. przez Wilhelma Sperla, właściciela olsztyńskiego młyna (stąd określenie willa Sperla). W 1929 r. budynek kupiła gmina miejska i utworzyła w nim schronisko młodzieżowe (Jugendherberge)²⁵. Od 1941 r. stał się siedzibą Miejskiej Szkoły Muzycznej, założonej przez nadburmistrza Olsztyna Fritza Schiedata. Jej dyrektorem został Arnold Klesse²⁶, który pełnił również funkcję dyrektora muzycznego miasta (Musikdirektor Allenstein)²⁷. Szkoła muzyczna była jedną z dwunastu działających w mieście placówek oświatowych²⁸.

Szkoła była dobrze wyposażona w instrumenty muzyczne. Uczniowie prezentowali swoje umiejętności podczas koncertów organizowanych na Zamku oraz w auli Państwowego Gimnazjum²⁹. Niestety nie wiadomo, jaki zbiór muzykaliów znajdował się w Städtische Musikschule przed zakończeniem wojny.

MIEJSKA BIBLIOTEKA MUZYCZNA W OLSZTYNIE (STÄDTISCHE MUSIKBÜCHEREI ALLENSTEIN)

Prawie połowa badanych woluminów posiada znaki własnościowe przedwojennej Miejskiej Biblioteki Muzycznej w Olsztynie. Spośród 1315 książek oraz nut, pieczętka tej księżnicy znajdują się w 675 woluminach, co stanowi ponad 50% zachowanej kolekcji.

²⁵ Ekspertyza historyczno-konserwatorska rozbudowy budynku położonego przy ul. Nowowiejskiego 10 w Olsztynie, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie (dalej: WUOZ), s. 19, 20; Karta biała dla obiektu Willa mieszkalna, ob.[iekt] Hotel Podzamcze, ul. Nowowiejskiego 10, zbiory WUOZ, s. 3.

²⁶ A. Funk, *Geschichte der Stadt Allenstein von 1348 bis 1943*, Aalen 1955, s. 364–365.

²⁷ *Einwohnerbuch Allenstein 1938...*, s. 84.

²⁸ W 1938 r. w Olsztynie istniało 11 szkół: Staatliches Gymnasium, Kopernikusschule, Luisenschule, Charlottenschule, Biskamrkschule, Eichendorffschule, Hindenburgschule, Horst Wessel Schule, Overbergerschule für Knaben, Overbergerschule für Mädchen, Hilfsschule, Berufs- und Berufsfachschulen, Landwirtschaftsschule. – Ibidem, s. 3.

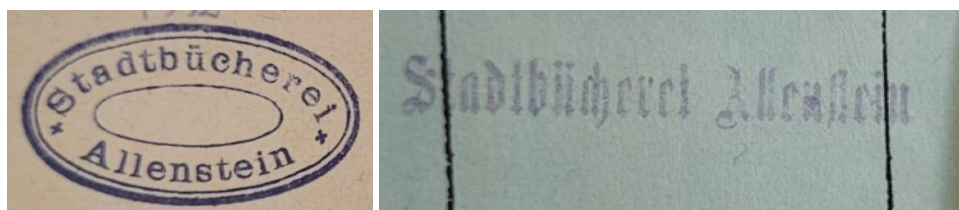
²⁹ A. Funk, op. cit., s. 365.

Il. 8. Städtische Musikbücherei Allenstein

O Bibliotece Muzycznej istniejącej w Olsztynie niestety nie ma zbyt wielu informacji. O konieczności jej utworzenia pisał w 1938 r. na łamach „Die Bücherei. Zeitschrift der Reichsstelle für das Büchereiwesen” Wilhelm Klappe³⁰. Książnica muzyczna powstała w Olsztynie dopiero wiosną 1944 roku, o czym wspomina Anton Funk, autor monografii Olsztyna. Pierwotnie miała ona działać w budynku Starego Ratusza, w którym wyodrębniono na zbiory muzyczne trzy pomieszczenia. Ostatecznie biblioteka została umieszczona w innym lokalu, którego lokalizacji nie udało się ustalić. Jeżeli chodzi o zbiory, to fundamentem biblioteki było około 1500 nut oraz 500 książek z dziedziny muzyki³¹.

BIBLIOTEKA MIEJSKA W OLSZTYNIE (STADTBÜCHEREI ALLENSTEIN)

Il. 9. Stadtbücherei Allenstein

W 58 książkach i nutach znajdują się pieczętki Miejskiej Biblioteki Publicznej w Olsztynie (Stadtbücherei Allenstein). W 1921 r. miasto otrzymało księgozbiór liczący około 2500 woluminów, który został umieszczony w Starym Ratuszu. Dało to asumpt do utworzenia w Olsztynie miejskiej książnicy. 14 października 1921 r.

³⁰ W. Klappe, *Vom deutschen Musikbüchereiwesen*, „Die Bücherei. Zeitschrift der Reichsstelle für das Büchereiwesen”, 1938, s. 91.

³¹ A. Funk, *op. cit.*, s. 378.

Rada Miasta przyjęła uchwałę o utworzeniu biblioteki publicznej w Olsztynie (Stadt- und Volksbücherei). Formalnie instytucja zaczęła funkcjonować od lutego 1923 r. Jej działalność nie trwała jednak długo – w 1926 r. Rada Miasta przyjęła uchwałę o utworzeniu Biblioteki Miejskiej³². Powodem likwidacji dotychczas działającej biblioteki publicznej była konieczność utworzenia w Olsztynie nowoczesnej placówki, która miała spełniać funkcję propagandową. Miała być to największa i najważniejsza biblioteka publiczna w całej prowincji Prusy Wschodnie³³.

O tym, jak ważne dla ówczesnych władz było utworzenie nowej biblioteki publicznej świadczy decyzja o rozbudowie Starego Ratusza. Do budynku, w którym mieściła się wówczas szkoła handlowa, dobudowano nowe skrzydło (prace trwały w latach 1927–1928). Na parterze znajdowała się wypożyczalnia, magazyn książek oraz pomieszczenia biurowe, na I piętrze dwie czytelnie: czytelnia dzienników (ponad 20 tytułów) oraz czytelnia czasopism wraz z biblioteką podręczną, oraz centrum doradcze na innych bibliotek publicznych³⁴.

Oficjalne otwarcie miało miejsce 1 grudnia 1928 r. Dyrektorem biblioteki został doktor filozofii Wilhelm Schröder, który pozostawał na tym stanowisku do 1945 r. Pełnił także funkcję głównego bibliotekarza Państwowego Centrum Doradczego ds. Bibliotek Publicznych w Prowincji Prusy Wschodnie³⁵. Tego samego dnia przyjęto regulamin korzystania ze zbiorów bibliotecznych³⁶. Od razu po otwarciu księżnicy miejskiej szukano do pracy bibliotekarek³⁷. W 1934 r. personel biblioteki liczył 3 osoby – W. Schröder oraz dwie bibliotekarki³⁸. W 1938 r. liczba pracowników wynosiła 8 osób. Poza dyrektorem było dwóch pracowników bibliotecznych średniego szczebla oraz pięciu magazynierów³⁹. Z czasem liczba zatrudnionych spadła – w 1941 r. w Bibliotece pracowało pięć osób (dyrektor, dwóch pracowników niższego szczebla oraz dwóch magazynierów)⁴⁰.

W 1928 r. księgozbiór Biblioteki liczył 7700 woluminów. W ciągu pięciu lat liczba woluminów wzrosła do prawie 16 tys. Największym działem była beletrystyka

³² *Stary ratusz w Olsztynie. Studium historyczne*, oprac. J. Sikorski, Olsztyn 1995, s. 60 [dokumentacja konserwatorska w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie].

³³ W. Schröder, *Die Stadtbücherei Allenstein*, „Allensteiner Heimatbiref”, 2005, nr 240, s. 10.

³⁴ *Ibidem*, s. 11; *Stary ratusz w Olsztynie...*, s. 60. Nowa księżnica miała być „wzorcową” biblioteką (Modellbücherei) w Prusach Wschodnich. – H. Bonk, A. Funk, *Darstellung der Geschichte Allensteins*, Bd. 2, Allenstein 1930, s. 120; *Stary ratusz w Olsztynie...*, s. 58.

³⁵ *Einwohnerbuch Allenstein 1938*, s. 2; *Bericht der Kommission des Vereins Deutscher Bibliothekare*, „Hefte für Bücherweisen. Der Volksbibliothekar und die Bücherhalle”, 1927, Bd. XI, s. 78.

³⁶ *Verzeichnis der Bibliotheken* [1934], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1934, Jg. 25, s. 4.

³⁷ W 1929 r. w brązowym periodyku ukazało się ogłoszenie o pracę: „An unserer Stadtbücherei ist zum 1. April d. J. die Stelle einer Bibliothekarin zu besetzen. Die Einstellung erfolgt auf Privatdienstvertrag. Besoldung nach Gruppe V II des städt. Angestellten-Tarifvertrages, die der Gruppe VII des Staatsangestellten-Tarifs entspricht. Damen, die die Prüfung für den mittleren Bibliotheksdienst, insbesondere für den Dienst an Volksbüchereien bestanden haben, wollen Bewerbungen mit Zeugnisabschriften und Lebenslauf einsenden an den Magistrat Allenstein (Ostpr.)”. – [Stellenanzeige], „Hefte für Bücherweisen. Der Volksbibliothekar und die Bücherhalle”, 1929, Bd. 13, s. [556].

³⁸ *Verzeichnis der Bibliotheken* [1934]..., s. 4.

³⁹ *Verzeichnis der Bibliotheken* [1938], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1938, Jg. 29, s. 3.

⁴⁰ *Verzeichnis der Bibliotheken* [1941], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1941, Jg. 32, s. 3.

(6300 woluminów, z czego 4200 woluminów z gatunku powieść i 1100 woluminów stanowiło literaturę dziecięcą). Największa część zbiorów (9500 woluminów) została zaklasyfikowana jako literatura naukowa. Wyodrębniano także bardziej szczegółowe kolekcje, jak np. „bibliotekę pogranicza” („grenzwissenschaftliche Bücherei“)⁴¹.

Stan księgozbioru

Rok	Liczba woluminów
1928	7700
1933	12 710
1934	15 800
1936	15 800
1937	16 318
1938	16 721
1942	19 168

Źródło: *Verzeichnis der Bibliotheken* [1934], [1936], [1937], [1938], [1942], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1934, Jg. 25, s. 4; ibidem, 1936, Jg. 26/27, s. 4; ibidem, 1937, Jg. 28, s. 3; ibidem, 1938, Jg. 29, s. 3; ibidem, 1942, Jg. 33, s. 3.

Biblioteka była otwarta od poniedziałku do soboty. Przykładowo w 1934 r. godziny otwarcia wyglądały następująco: poniedziałek 11.00–13.00, wtorek 12.00–13.00 oraz 18.00–20.00, środa 11.00–13.00 oraz 17.00–19.00, czwartek 12.00 – 13.00 oraz 17.00–19.00, piątek 12.00–13.00 oraz 18.00–20.00, sobota 12.00 – 13.00 oraz 17.00–19.00⁴².

Jeżeli chodzi o roczny budżet biblioteki, to w 1933 r. wyniósł 4133 marek, 1934 r. – 3350 marek; 1936 r. – 3998 marek, 1937 r. – 4441 marek, 1938 r. – 5260 marek⁴³.

INSTYTUCJE ZWIĄZANE Z OBROTEM KSIĄŻKĄ

W księgozbiórze objętym badaniami proveniencyjnymi zidentyfikowano znaki własnościowe dwóch olsztyńskich księgarni. Pozwoliły na ustalenie miejsca pierwotnego obrotu książek; dokumentują także funkcjonowanie lokalnego rynku księgarskiego w okresie międzywojennym. Przed 1945 r. ważnym centrum życia książki w Olsztynie była Zeppelinstrasse. Poza księgarniami, działały tu zakłady introligatorskie, m.in. zakład Gustawa Goeretz (Zeppelinstrasse 18), W. E. Haricha (Zeppelinstrasse 16) oraz zakład Schlessera (Zeppelinstrasse 14). Przed wojną w Olsztynie istniały także sklepy muzyczne, w których sprzedawano muzykalia. W 1938 r. funkcjonowało

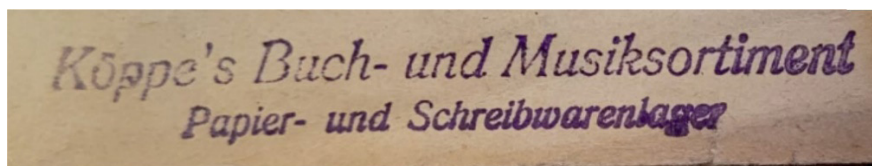
⁴¹ W. Schröder, op. cit., s. 12.

⁴² *Verzeichnis der Bibliotheken* [1934]..., s. 4.

⁴³ *Verzeichnis der Bibliotheken* [1933], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1933, Jg. 23/24, s. 4; *Verzeichnis der Bibliotheken* [1934]..., s. 4; *Verzeichnis der Bibliotheken* [1936], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1936, Jg. 26/27, s. 4; *Verzeichnis der Bibliotheken* [1937], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1937, Jg. 28, s. 3; *Verzeichnis der Bibliotheken* [1938]..., s. 3.

siedmiu introligatorów, sześć drukarni (w tym drukarnia „Gazety Olsztyńskiej”) oraz trzy zakłady zajmujące się renowacją książek⁴⁴.

W zachowanej kolekcji muzykaliów w zbiorach Państwowej Szkoły Muzycznej w Olsztynie najliczniej reprezentowane są ślady związane z działalnością Paula Köppe, właściciela księgarni znajdującej się w nieistniejącym dziś budynku przy ulicy Zeppelinstrasse 23 (obecnie ulica 11 Listopada). Zachowały się także książki i nuty z pieczętką księgarni Claudii Czyborra, mieszczącej się przy ulicy Liebstädter Strasse 49 (dzisiejsza ulica Władysława Jagiełły).

Il. 10. Köppe's Buch- und Musiksortiment Papier und Schreibwarenlager

Il. 11. Köppe'sche Buch-, Papier-, u. Musikalien-Handlung ALLENSTEIN
Zeppelinstrasse 23, a.[m] neuen Rathaus

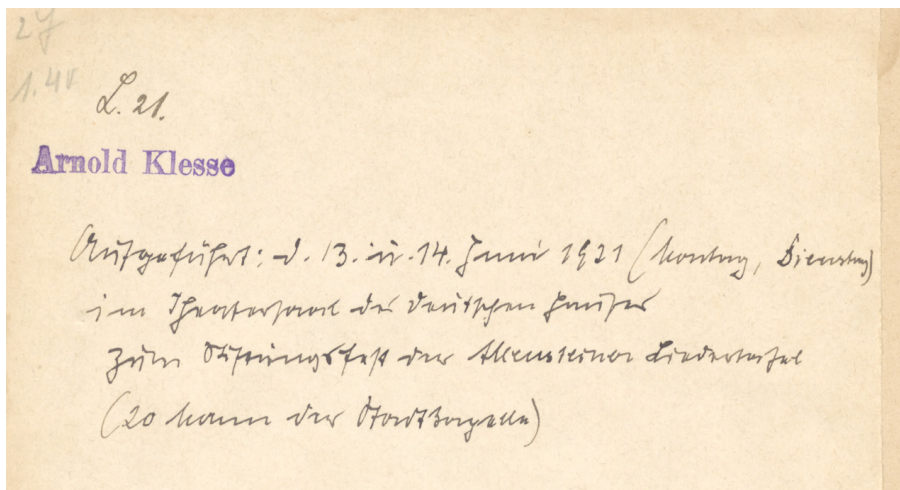
Bibliotekę Szkoły Muzycznej utworzonej w 1945 r. wzbogaciły muzykalia pochodzące ze spalonych księgarni, które zabezpieczył i przyniósł do budynku przy ulicy Nowowiejskiego Mirosław Dąbrowski. W swoich wspomnieniach z 1980 r. napisał, że przyniósł nuty z księgarni, znajdującej się w miejscu istniejącego wówczas Państwowego Domu Towarowego (obecnie Dukat) przy ulicy Piłsudskiego (przedwojenna Kleeberger Strasse)⁴⁵.

PRYWATNI WŁAŚCICIELE PRZEDWOJENNYCH KOLEKCJI MUZYCZNYCH

Badania proveniencyjne pozwoliły na rekonstrukcję zbiorów muzycznych należących do osób prywatnych. W zachowanej kolekcji znaleziono niewielu kolekcjonerów muzykaliów.

⁴⁴ *Einwohnerbuch Allenstein 1938...*

⁴⁵ M. Dabrowski, *Olsztyńskie wspomnienia muzyczne...*, s. 28.

Arnold Klesse

Il. 12. Arnold Klesse

Arnold Klesse pochodził z Lipska. W 1941 r. został dyrektorem Städtische Musikschule w przedwojennym Olsztynie. W latach 1896–1925 był także dyrygentem chóru „Liedertafel” (męski chór amatorski), a w 1925 r. założył również chór mieszany „Gesagverein”. W przedwojennym Olsztynie organizował duże koncerty oratoryjne. Anton Funk napisał, że w czasach jego dyrygentury nie było oratorium, które nie zostałyby wówczas wykonane. Arnold Klesse pełnił także funkcję muzycznego dyrektora Olsztyna (Musikdirektor)⁴⁶.

Ten „sympatyczny, nieco przygarbiony starszy Pan” przed wyjazdem do Niemiec w 1945 r. przekazał Mirosławowi Dąbrowskiemu swoją kolekcję nut, dzięki czemu szkoła wzbogaciła się o m.in. „sonaty Beethovena i prawie całego Chopina w wydaniu C. F. Petersa”. Klesse przekazał książki już po uruchomieniu szkoły, więc na pewno po wrześniu 1945 r.⁴⁷

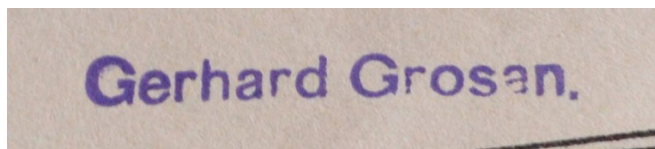
Gerhard Grosan

Gerhard Grosan urodził się w 1896 r. w Galinach w powiecie bartoszyckim. Uczęszczał do gimnazjum w Królewcu, jednak wybuch I wojny światowej przerwał jego naukę – Grosan został wcielony do wojska. Po zakończeniu wojny związał swoje życie zawodowe z muzyką. W 1935 r. ponownie powołano go do wojska, gdzie awansował

⁴⁶ Einwohnerbuch Allenstein 1938..., s. 84.

⁴⁷ Arnold Klesse musiał znajdować się w trudnej sytuacji materialnej. Po przekazaniu szkole muzykaliów poprosił Dąbrowskiego o żywność. – M. Dąbrowski, *Olsztyńskie wspomnienia muzyczne...*, s. 28.

na oficera sztabowego. Podczas II wojny światowej dostał się do niewoli w Belgii. Tuż przed śmiercią otrzymał propozycję pracy jako nauczyciel muzyki w Lüneburgu⁴⁸.

Il. 13. Gerhard Grosan

PRZYKŁADOWE ZNAKI PROWENIENCYJNE INNYCH WŁAŚCICIELI MUZYKALIÓW

Choć większość zachowanych egzemplarzy pochodzi z przedwojennego Olsztyna, w omawianej kolekcji znajdują się również ślady właścicieli z innych miast dawnych Prus Wschodnich. Wśród nich występują pieczętki królewieckich księgarń muzycznych – Hansa Harpfa oraz K. Jüterböcka. Nieliczne, obecne w mniej niż dziesięciu woluminach, są także pieczętki jednej z najważniejszych bibliotek Królewca – Stadtbibliothek. Do znaków pojawiających się w kolekcji sporadycznie należą również ślady instytucji związanych z braniewskim i kętrzyńskim rynkiem księgarskim, m.in. księgarni Hansa Grima w Braniewie oraz Eduarda Ahla w Kętrzynie.

Pieczętki księgarzy pozwalają uchwycić „podróż” muzykaliów do Olsztyna z miejsc bardziej odległych – Warszawy, Berlina, Wrocławia, a nawet Paryża. Odrębną grupę stanowią zapisy odręczne, najczęściej wskazujące na prywatnych właścicieli poszczególnych egzemplarzy. Choć są one mniej liczne niż pieczętki instytucji i księgarń, pozwalają dostrzec indywidualny, użytkowy wymiar obiegu muzykaliów. Poniżej zaprezentowano przykładowe znaki proveniencyjne należące do tej grupy, ukazujące różnorodność właścicieli i miejsc, z których muzykalia trafiły do olsztyńskiej kolekcji.

Il. 14. STADT-BIBLIOTHEK
KONIGSBERG PR.[eussen]

Il. 15. Bendor's Buchhandlung
Braunsberg Hans Grime

⁴⁸ G. Grosan, *Zwischen Leier und Schwert. Kleine Geschichten aus meinem Leben*, „Unser Bartenstein”, 2007, Jg. 58, s. 10–13.

Il. 16. Buchhandlung Eduard Ahl
Rastenburg

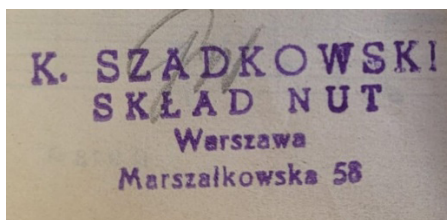
Il. 17. Musikalienhandlung F.W. Gleis
Breslau, Altbüßerstr.[asse] 59 a Ecke
Ohlauerstr.[asse]

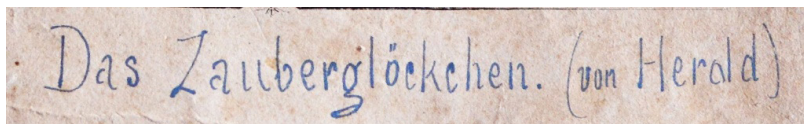
Il. 18. Musikalienhandlung Sticker
Görlitz, Straßburg-Passage 15

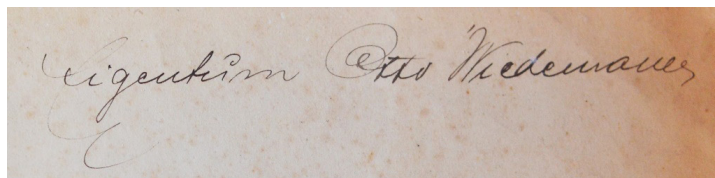
Il. 19. PARIS, 40, B' DU TEMPLE XI
Alphonse LE SIGNE EDITEUR DE
MUSIQUE PHONOS-DISQUES

Il. 20. K. SZADKOWSKI SKŁAD NUR Warszawa Marszałkowska 58

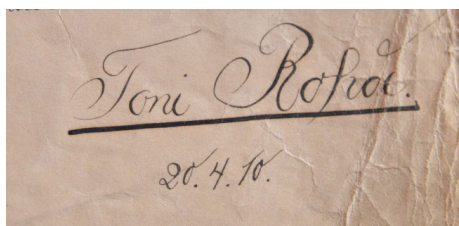
Il. 21. Das Zauberglöckchen. (von Herold)

Il. 22. Eigentum Otto [W]iedemann

Il. 23. Paul [Käpner]

Il. 24. Toni Rohde 20.4.10

Zachowana w Państwowej Szkole Muzycznej im. F. Chopina w Olsztynie kolekcja przedwojennych druków muzycznych stanowi cenne źródło do badań nad dziejami kultury muzycznej oraz powojennej podróży zbiorów muzycznych w Olsztynie i na obszarze dawnych Prus Wschodnich. Analiza proveniencyjna umożliwiła częściowe odtworzenie struktury własnościowej przedwojennych kolekcji muzycznych, wskazanie najważniejszych instytucji i osób prywatnych – właścicieli zbiorów, a także uchwycenie mechanizmów przejmowania i zabezpieczania zbiorów po 1945 r. Wyniki badań pokazują, że współczesny zasób biblioteki szkolnej powstał z połączenia rozproszonych wcześniej kolekcji o różnym statusie i pochodzeniu.

Księgozbiór ten należy traktować nie tylko jako zaplecze dydaktyczne szkoły muzycznej, która powstała w 1945 r., lecz również jako zabytek kultury piśmienniczej i muzycznej regionu. Dalsze opracowanie tej kolekcji, obejmujące pełną identyfikację znaków własnościowych oraz pogłębioną analizę poszczególnych grup proveniencyjnych, może istotnie poszerzyć wiedzę o przedwojennym życiu muzycznym Olsztyna i o powojennych losach dziedzictwa kulturowego Warmii i Mazur.

BIBLIOGRAFIA

Źródła niepublikowane

Archiwum Państwowe w Olsztynie, Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski (sygn. 390); Urząd Wojewódzki (sygn. 391).

Dąbrowski M., *Wspomnienia z początków życia muzycznego w Olsztynie*, [Warszawa] 1975 r., rkps., zbiory Instytutu Północnego im. W. Kętrzyńskiego (sygn. R-654).

Ekspertyza historyczno-konserwatorska rozbudowy budynku położonego przy ul. Nowowiejskiego 10 w Olsztynie, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie.

Kronika Państwowej Szkoły Muzycznej w Olsztynie 1945–1960, t. 1, zbiory Państwowej Szkoły Muzycznej w Olsztynie im. Fryderyka Chopina.

Karta biała dla obiektu Willa mieszkalna, obiekt Hotel Podzamcze, ul. Nowowiejskiego 10, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie.

Opracowania

Bericht der Kommission des Vereins Deutscher Bibliothekare, „Hefte für Bücherweisen. Der Volksbibliothekar und die Bücherhalle”, 1927, Bd. XI.

- Bonk H., Funk A., *Darstellung der Geschichte Allensteins*. Bd. II, Allenstein 1930.
- Dąbrowski M., *Moje muzyczne przygody. Wspomnienia*, Poznań 1993.
- *Olsztyńskie wspomnienia muzyczne z lat 1945–1948*, Olsztyn 1980.
- Einwohnerbuch Allenstein 1938. Nach amtlichen Anterlagen in Verbindung mit dem Einwohnermeldeamt der Stadt Allenstein*, Allenstein 1938.
- Funk A., *Geschichte der Stadt Allenstein von 1348 bis 1943*, Aalen 1955.
- Grosan G., *Zwischen Leier und Schwert. Kleine Geschichten aus meinem Leben*, „Unser Bartenstein”, 2007, Jg. 58.
- Nasz muzyczny życiorys*, red. J. B. Lewandowski i in., Olsztyn 2015.
- W. Klappe, *Vom deutschen Musikbüchereiwesen*, „Die Bücherei. Zeitschrift der Reichsstelle für das Büchereiwesen”, 1938.
- Schröder W., *Die Stadtbücherei Allenstein*, „Allensteiner Heimatbrief”, 2005, nr 240.
- Stary ratusz w Olsztynie. Studium historyczne*, oprac. J. Sikorski, Olsztyn 1995 [dokumentacja konserwatorska w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie].
- [Inc.] *Miłośników muzyki ucieszy...*, „Wiadomości Mazurskie”, 1945, nr 14 z 1–2 IX.
- Verzeichnis der Bibliotheken* [1933; 1934; 1936; 1938; 1941], „Jahrbuch der deutschen Bibliotheken”, 1933, Jg. 23/24; 1934, Jg. 25; 1936, Jg. 26/27; 1938, Jg. 29; 1941, Jg. 32.